

بررسی تأثیر عفو در پایداری خانواده از منظر اسلام

مهناز رستمی^۱

چکیده

«خانواده» از ابتدای تاریخ تا کنون به عنوان اصلی ترین نهاد اجتماعی، زیر بنای تمام جوامع در طول تاریخ بشر بوده است. دین اسلام، به عنوان مکتبی انسان ساز، بیشترین توجه را به والایی خانواده دارد؛ از این رو این نهاد را، کانون تربیت و عامل نیک بختی و بدبختی جامعه انسانی می داند. به دلیل اهمیتی که کانون خانواده دارد، نمی توان به سادگی از کنار آن گذشت. باید برای موفقیت و تحکیم آن تلاش کرد و راه آن را شناخت. یکی از راهبرد های موثر در استحکام بنیه های خانواده عفو و گذشت است. بی شک، گذشت از کسی که به انسان ستم روا داشته است، بسیار برای فرد سخت است، لذا باید اموری را یافت که تسهیل کننده گذشت باشند. اشتباهات و لغزشهایی که گاهی در محیط خانواده از ناحیه زن یا شوهر صورت می گیرد، مایه ایجاد کدورت و تیرگی روابط آنها می شود. چنانچه این تیرگی با عفو و گذشت جبران نشود، زمینه ایجاد اختلافات و درگیریهای خانوادگی و فروپاشی کانون گرم خانواده می گردد، ولی با گذشت و اغماض زن و شوهر نسبت به یکدیگر کینه ها زدوده شده، تیرگیها از بین می رود و در نتیجه خانواده از خطر چنین آفت بزرگی مصون می ماند. این مقاله ابتدا با مفهوم سازی اولیه از عفو شروع، در ادامه مفاهیم مرتبط با آن را مورد بررسی قرار می دهد و هدف اصلی تحقیق، بررسی تأثیر عفو در پایداری خانواده از منظر اسلام است.

کلید واژه: اسلام، پایداری، خانواده، عفو

^۱ - طلبه سطح دو، حوزه علمیه زینبیه، شهرستان میانه

مقدمه :

عفو و گذشت از مکارم و محاسن اخلاقی و آداب معاشرت است. زیرا در زندگی اجتماعی، کمتر کسی دیده می‌شود که حق از او ضایع نشده باشد. ادامه‌ی حیات اجتماعی، مبتنی بر عفو و گذشت است؛ چرا که اگر همه مردم، در گرفتن حق خویش سخت گیر باشند؛ زندگی بسیار تلخ و غیرقابل تحمل خواهد شد. بنابراین عفو یک نوع نرمش قهرمانانه و برخوردی مهربانانه است؛ که از سعه صدر، بردباری و متانت اخلاقی فرد حکایت می‌کند. عفو به عنوان یکی از بارزترین فضیلت‌های اخلاقی همیشه مقدم بر مجازات می‌باشد. خصوصاً این امر در روابط اعضای خانواده بسیار مورد تأکید قرار گرفته است. هیچ زندگی اجتماعی‌ای به اندازه زندگی خانوادگی، نیازمند عفو و گذشت نیست. اگر اعضای یک خانواده بخواهند در مورد یکدیگر سخت‌گیری کنند و لغزش‌های یکدیگر را دنبال کنند؛ یا زندگی آنها از هم می‌پاشد یا بدترین زندگی را خواهند داشت. زندگی توأم با عفو و گذشت مایه ایجاد آرامش و آسایش روحی زن و شوهر و اهل خانه است.

رحیم شبانی در کتاب خود با عنوان "روان‌شناسی و آموزش عفو و گذشت"^۱ به بررسی مفصل عفو و گذشت پرداخته و از نظر روان‌شناسی نیز موضوع عفو را مورد بررسی قرار داده است. این کتاب در ۴ فصل تنظیم شده است. در فصل اول، مبانی و نظریه‌های رشد اخلاقی عفو، بخش دوم فرآیند‌های روانی عفو، فصل سوم به بیان عفو به عنوان یکی از شیوه‌های درمانی و در نهایت فصل چهارم به آموزش عفو و گذشت به کودکان و نوجوانان اختصاص یافته است.

در کتاب "بخشایشگری"^۲ به نویسندگی زهرا فریدونی، به موضوع عفو و بخشش در قرآن و احادیث پرداخته شده است. همچنین به جایگاه عفو و بخشش، در زمینه سلامت روان افراد پرداخته و گفته شده است که عفو و بخشش در کاهش علائم افسردگی، مهارت حل مساله، افزایش رضایت زندگی و ... تاثیر گذار بوده است.

حال سوال اصلی این پژوهش این است که جایگاه تاثیر عفو در پایداری خانواده از منظر اسلام چیست؟ که براساس منابع اسلامی و قرآنی به این سوال پاسخ داده خواهد شد.

^۱ - رحیم شبانی، روان‌شناسی و آموزش عفو و گذشت

^۲ - زهرا فریدونی، بخشایشگری

اما محقق در پژوهش حاضر که به روش توصیفی - تحلیلی نگاشته شده است و جمع آوری اطلاعات آن به روش کتابخانه ای است ، در ابتدا به تعریف جامعی از عفو و گذشت و جایگاه آن و سپس در سه بخش اعتقادی ، اخلاقی و رفتاری به نقش ، عوامل تسهیل کننده عفو و درگذشت کردن بر پایداری خانواده پرداخته است.

۱ - مباحث مقدماتی

۱-۱. معنای واژه عفو:

عفو (به فتح عین و سکون فاء) از واژگان قرآن کریم ، به معنای گذشت و بخشودن گناه است . که از مشتقات آن میتوان العفو ، عَفَا و العافین را نام برد ^۱. عفو ، گذشت و بخشیدن خطا و گناه است ^۲. عفو به معنای گذشتن از گناه و ترک کیفر آن است و اصل و ریشه آن به معنی محو و نابودی است ^۳.

کلمه عفو در زبان فارسی ، به معنای بخشش و گذشت است و معمولاً با کلمه هایی چون بخشش ، گذشت ، بخشیدن و محبت همراه می شود . این واژه بار معنایی مثبتی دارد و به احساساتی چون سخاوت و بزرگواری اشاره می کند ^۴. این صفت در بندگان، صفتی نفسانی است که جلوه‌ای از آن ، صفت کمالی حق تعالی است. کسی که تحت تربیت الهی قرار می گیرد، این صفت در او شکل می گیرد. عفو از جنود و لشکر رحمان و عقل از فطرت اصلی انسان است؛ عفو در مقابل، انتقام‌جویی و کینه قرار می گیرد .

روایات بسیاری مبنی بر عفو و تشویق کردن ائمه (علیهم‌السلام) ، به این صفت کریمانه وجود دارد که نشان دهنده اهمیت و ارزش بسیار بالای آن است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرمایند : « مَنْ عَفَا عِنْدَ قُدْرَةِ عَفَا اللَّهُ عَنْهُ يَوْمَ الْعَثْرَةِ ^۵ ؛ هر کس هنگام قدرت [بر انتقام] گذشت کند، خداوند در لغزش ، از او در گذرد ».

۱-۲. جایگاه عفو در اسلام:

^۱ - قاموس القرآن ، ج ۵ ، ص ۱۹
^۲ - المفردات فی غریب القرآن ، ص ۵۷۴
^۳ - لسان العرب ، ص ۲۹۴
^۴ - فرهنگ فارسی عمید
^۵ - میزان الحکمه، ج ۳، ص ۲۰۱۴.

اندکی تأمل در موارد به کارگیری کلمه عفو، در متون اسلامی نشان می‌دهد، که این واژه گاهی در برابر انتقام و گاهی در برابر عفویت و مجازات به کار می‌رود. عفو در برابر انتقام به کار گرفته شده، چون منظور از انتقام، تسکین خاطر انتقام گیرنده است و او تمام همت خود را صرف فرونشاندن آتش خشم خویش می‌سازد و هیچ‌گونه نظری به اصلاح و هدایت طرف مقابل ندارد، در این صورت عفو، صددرصد یک ارزش، محسوب می‌شود و عمل انتقام‌جویانه نیز به طور مطلق زشت و ناپسند است. تا حدودی آنچه تاکنون در ستایش عفو و گذشت ذکر شد ناظر به همین معنای عفو است. ولی اگر عفو در برابر عقوبت و مجازات شخص خطاکار به کار رود و انسان متحیر شود، بین این‌که خطاکار را ببخشد یا او را به طور عادلانه مجازات کند، دیگر عفو به طور مطلق ارزش محسوب نمی‌شود و مجازات هم همیشه ناپسند و نکوهیده نیست. بررسی منابع اسلامی نشان می‌دهد که «عفو و گذشت» یکی از اصول اساسی در برخورد با لغزش افراد است. قرآن کریم، حتی در همان آیاتی که کیفر و مجازات را برای مجرمان و گناهکاران تشریع می‌کند و مؤمنان را از خطر و زیان آنان برحذر می‌دارد، گذشت و چشم‌پوشی از خطایشان را نیز به عنوان یک ارزش برتر مطرح می‌سازد.

۱-۳. اهمیت عفو:

نیاز انسان به هم نوع خویش و ضرورت زندگی اجتماعی، برای او از یک سو و تفاوت‌های متنوع آنان با یکدیگر، از سوی دیگر، جایگاه و اهمیت عفو و بخشش از خطاهای یکدیگر را نشان می‌دهد، زیرا برقراری رابطه دوستانه و خانوادگی بدون عفو و گذشت، امکان ندارد. در این میان، آیات فراوانی که متضمن توصیه‌ها و راهکارهای ایجاد رابطه صمیمی و پایدار بین مومنان است، اهمیت فراوان این موضوع را از منظر قرآنی حکایت می‌کند، مانند آیاتی که به عفو و صفح توصیه کرده است:

۱ - «فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهَ بِأَمْرِهِ»^۱؛ در گذرید (و مدارا کنید) تا هنگامی که فرمان خدا برسد.

۲ - «وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ»^۲؛ و انتقام بدی (مردم) به مانند آن بد رواست (نه بیشتر) و باز اگر کسی عفو کرده و (بین خود و خصم خود را به عفو) اصلاح نمود اجر او بر خداست، که خدا ستمکاران را هیچ دوست نمی‌دارد. خداوند در این آیه عفو را رفتاری خدا پسندانه و با پاداشی بزرگ، معرفی کرده است.^۳

^۱ - بقره، ۱۰۹

^۲ - شوری، ۴۰

^۳ - اخلاق در قرآن، مکارم شیرازی، جلد سه، ص ۴۲۴

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در مورد اهمیت عفو می فرمایند : « عَلَیْكُمْ بِالْعَفْوِ ؛ فَإِنَّ الْعَفْوَ لَا یَزِیدُ الْعَبْدَ إِلَّا عِزًّا ، فَتَعَاَفُوا یُعِزِّکُمُ اللَّهُ ^۱ ؛ بر شما باد گذشت؛ زیرا که گذشت جز بر عزت بنده ، نمی افزاید. پس از یکدیگر گذشت کنید تا خداوند شما را عزت بخشد » .

۲- بخش اعتقادی

عفو و بخشش یکی از مفاهیم اساسی در بسیاری از نظام‌های اعتقادی، به‌ویژه در ادیان توحیدی مانند اسلام و مسیحیت، به شمار می‌آید. تاثیر عفو در اعتقادات، به صورت‌های مختلفی در زندگی فردی و اجتماعی انسان‌ها نمایان می‌شود.

۲-۱. تقویت ایمان :

ایمان ، گوهر ارشمنندی است ، که با فضیلت ها ، سنخیت و سازگاری جدا ناشدنی دارد. هر جا ایمان باشد ، فضیلت ها و توانمندی های اخلاقی نیز وجود دارد ؛ و هر چه ایمان قوی تر باشد ، فضیلت ها نیز قوی تر و فعال ترند . اگر درون کسی ، ایمان وجود داشته باشد ؛ بی تردید ، عفو و گذشت نیز وجود خواهد داشت . فرد مومن ، از بدی دیگران در می گذرد و آنها را می‌بخشد . به همین جهت است که ایمان جزو معیارهای انتخاب همسر قرار داده شده است ^۲ . بخاطر همین مسئله دین اسلام به کسانی که قصد ازدواج دارند ، توصیه می کند که ایمان و اخلاق همسر خود را منظور بدانند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این زمینه می‌فرماید : « إِذَا جَاءَكُمْ مَنْ تَرْضَوْنَ دِينَهُ وَ أَمَانَتَهُ یَخْطُبُ (إِلَیْكُمْ) فَرَوْجُوهُ. إِنْ لَا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِی الْأَرْضِ وَ فَسَادٌ کَبِیرٌ ^۳ ؛ هرگاه کسی به خواستگاری نزد شما آمد و دینداری و امانتداری او را پسندیدید. به او زن دهید ؛ که اگر چنین نکنید. در روی زمین تبهکاری و فساد بسیار پدید خواهد آمد » .

انسان با ایمان ، معیارمند است ؛ زیرا همیشه در خلوت و جلوت ، خدا را ناظر بر رفتار خود می‌یابد ؛ خویش را بر رعایت فضایل اخلاقی مانند صداقت، احترام، عفو و گذشت که قوام زندگی اند ملزم می داند ، خود را از محرومات مانند افترا ، دروغ ، خیانت به همسر ، بی عفتی و ... که موجب گسستن زندگی می شود،

^۱ - کافی ، ج ۲ ، ص ۱۰۸

^۲ - عباس پسندیده ، رضایت زناشویی ، ص ۱۷۱

^۳ - بحار الأنوار : ۳/۳۷۲/۱۰۳

اسلام در مورد به کارگیری تغافل به عنوان یکی از روش های عملی خوش اخلاقی ، چنانچه تغافل نسبت به رفتاری ، سبب شود اعضای خطا و گناه در کانون خانواده فراگیر شود ، تغافل جایز نیست ^۱ .

امیرالمؤمنین علیه السلام در مورد تغافل می فرماید : « أَشْرَفُ أَخْلَاقِ الْكَرِيمِ تَغَافُلُهُ عَمَّا يَعْلَمُ ^۲ ؛ بهترین اخلاق بزرگواری، بی خبر وانمود کردن خود است از آنچه می داند . شریف ترین خصلت شخص کریم ، تغافل بسیار او از چیزهایی است که می داند و همچنین می فرماید : « إِنَّ الْعَاقِلَ نِصْفُهُ احْتِمَالٌ ، وَ نِصْفُهُ تَغَافُلٌ ^۳ ؛ خردمند، نصفش تحمل و بردباری است و نصف دیگرش نادیده گیری » .

۶ - پوزش پذیری

یکی دیگر از راه های اتصاف به عفو و گذشت عذر پذیری است. وقتی کسی در حق انسان ستمی روا داشت و برای عذرخواهی نزد او آمد ، حتی الامکان عذرش را بپذیرد اگرچه موجه نباشد. سخت گیری در پذیرش عذر خواهی از مهم ترین موانع عفو و گذشت است و در مقابل، آسان گیری راه عفو و گذشت را هموار می کند . پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در مورد عذر پذیری به امام علی علیها السلام می فرماید: « فِی وَصِيَّتِهِ لِعَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ - : مَنْ لَمْ يَقْبَلِ الْعُذْرَ مِنْ مُتَنَصِّلٍ ، صَادِقًا كَانَ أَوْ كَاذِبًا ، لَمْ يَنْلُ شَفَاعَتِي ^۴ ؛ هر که پوزش را نپذیرد چه پوزش خواهنده راست بگوید یا دروغ، به شفاعت من دست نیابد » . نیز امیرالمؤمنین در مورد عذر پذیری می فرماید : « مَنْ أَحْسَنَ الْفَضْلَ قَبُولُ عُذْرِ الْجَانِي ^۵ ؛ از نیکو ترین فضیلت ها ، پذیرش عذر جنایت کار است » . و همچنین امام سجاد علیها السلام به فرزندش امام باقر علیه السلام می فرماید : « إِنْ شَتَمَكَ رَجُلٌ عَنْ يَمِينِكَ ثُمَّ تَحَوَّلَ إِلَى يَسَارِكَ وَ اعْتَذَرَ إِلَيْكَ فَأَقْبَلْ عُذْرَهُ ^۶ ؛ اگر کسی از سمت راست ناسزایت گفت سپس به سمت چپت منتقل شد و از تو عذر خواست ، عذرش را بپذیر » .

علاوه بر پذیرش عذر ، اگر انسان خودش برای مردم عذر آورد و بی آنکه زبان به عذرخواهی بگشاید ، عذری برایشان تبرا شد و آنان را عفو کند ، به یکی از کمالات اخلاقی دست یافته است ^۷ .

^۱ - معرفت اخلاقی مؤسسه پژوهشی امام خمینی جلد چهارده صفحه ۳

^۲ - در آمدی تصنیف غررالحکم ص ۴۵۱

^۳ - همان ، ص ۲۴۵

^۴ - بحار الأنوار : ۳/۴۷/۷۷

^۵ - همان

^۶ - بحار الأنوار : ۳۴/۱۴۱/۷۸

^۷ - اخلاق اجتماعی ، مجیدباقر تحریری ، ص ۱۳۹ ، ۱۴۰

نتیجه گیری :

عفو به معنای کنترل ، مهارخشم و عواطف و چشم پوشی از حقوق خود است ؛ و این موجب می شود تا انسان صبر را در مقام خشم و غضب تجربه کند ، و باعث تقویت خصلت شکیبایی و صبوری در انسان می شود . عفو و گذشت از نظر عقل و آموزه های وحیانی، رفتاری ارزشی و هنجار پسندیده و نیکو است. خداوند در آیات بسیاری بر ارزشمندی عفو و گذشت، تأکید کرده است و حتی از صاحبان حق خواسته است که از حق خویش درگذرند و خطا و اشتباه دیگران را نادیده بگیرند. عفو گذشت از لغزش های مردم ،نه تنها باعث جلب رحمت الهی و بهره مندی از آرامش برخاسته از آن میشود ، بلکه موجب جذب و جلب محبت الهی نیز میشود و آدمی را در جرگه محبان خداوند قرار می دهد .در دیدگاه اسلامی عفو و گذشت زن وشوهر از خطا های همدیگر علاوه بر اینکه موجب تحکیم بنیان خانواده می شود ، پاداش اخروی نیز به همراه دارد . زندگی توام با گذشت و اغماض ، مایه ایجاد آرامش و آسایش روحی زن و شوهر و اهل خانه است . کسانی که از رفتار همسر خویش خُرده می گیرند، نه تنها به اصلاح رفتار او موفق نمی شوند، بلکه امکان دارد موجب لجبازی و واکنش منفی او شوند، در حالی که با گذشت و چشم پوشی از خطا، در نظر او عزیز و محترم جلوه کرده، از نفوذ کلام بیشتری برخوردار خواهد شد و با فزونی عزّت او پیوند خانوادگی تحکیم می یابد.

منابع :

قرآن کریم (ترجمه الهی قمشه ای).

۱ - نهج البلاغه .

۲ - آمدی ، عبدالواحد بن محمد ، غررالحکم و دررالکلم ، انتشارات موسسه فرهنگی دارالحديث ، قم ، ۱۳۸۶.

۳ - پسنده ، عباس ، رضایت زناشویی ، انتشارات موسسه فرهنگی دارالحديث ، قم ، ۱۳۹۸

۴ - پورمحسنی ، توفیق رضا ، لسان العرب فی الساحل و الجزر ، انتشارات قهوه ، اهواز ۱۳۹۶.

۵ - تحریری ، محمدباقر ، اخلاق اجتماعی ، انتشارات هاجر ، ۱۴۰۱ ، قم .

- ۶ - ترمس العاملی ، امین ، ترجمه سیدمهدی آیت الهی ، اصول کافی ، انتشارات جهان آرا ، تهران ، ۱۴۰۰ ، چاپ چهارم .
- ۷ - حمیری ، عبدالله بن جعفر ، قرب الاسناد ، انتشارات مکتبه نینوی الحدیثه ، تهران .
- ۸ - راغب اصفهانی ، حسین بن محمد ، مفردات الفاظ القرآن ، انتشارات ذوی القربی ، قم ، ۱۳۷۵ .
- ۹ - شبانی ، رحیم ، روان شناسی و آموزش عفو و گذشت ، انتشارات رحیم ، ارومیه ، ۱۳۹۴ .
- ۱۰ - عمید ، حسن ، فرهنگ فارسی عمید ، انتشارات امیرکبیر ، تهران ، ۱۳۶۰ .
- ۱۱ - فریدونی ، زهرا ، بخشایشگری ، انتشارات یورد ، بجنورد ، ۱۳۹۷ .
- ۱۴ - قرشی بنابی ، سیدعلی اکبر ، قاموس قرآن ، انتشارات دارالکتب الاسلامیه ، تهران ، ۱۳۸۴ .
- ۱۵ - کرباسی ، علی ، تحف العقول فی علم الاصول ، انتشارات مدرسه الامام باقرالعلوم ، قم ، ۱۳۹۸ .
- ۱۶ - مجلسی ، محمدباقر ، بحار الانوار ، انتشارات دارالکتب الاسلامیه ، تهران ، ۱۳۸۹ ، چ چهارم .
- ۱۷ - محمدی ری شهری ، محمد ، میزان الحکمه ، انتشارات دارالحديث ، قم ، ۱۳۸۴ .
- ۱۸ - مقاله خداپاوری و استحکام خانواده ، صدیقه مدملی ، نورمگز .
- ۱۹ - مقاله نقش ایمان در استحکام بنیان خانواده ، سکینه الوستانی ، ایران داک .
- ۲۰ - مقاله تاثیر بخشش بر روابط خانواده ، پژوهشکده باقرالعلوم .
- ۲۱ - مقاله نقش راهبردی صبر و استقامت در زندگی ، پژوهشکده ی باقرالعلوم ، ۱۳۹۴ .
- ۲۲ - مکارم شیرازی ، ناصر ، برگزیده تفسیر نمونه ، انتشارات دارالکتب الاسلامیه ، ۱۳۷۴ .
- ۲۳ - مکارم شیرازی ، ناصر ، اخلاق درقرآن ، انتشارات هم میهن ، قم ، ۱۴۰۱ .
- ۲۴ - موسوی حسینی ، علی اکبر ، اخلاق در خانواده ، انتشارات قدسیان ، تهران ، ۱۳۹۳ .
- ۲۵ - نراقی ، ملا احمد ، معراج السعاده ، انتشارات هجرت ، قم ، ۱۳۷۸ .

